
УДК 821.161

Людмила Білоконенко

м. Дніпропетровськ

ОЗНАКИ НАДТЕКСТУ МІЖСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ

Статтю присвячено аналізу ознак надтексту міжособистісного конфлікту. Вказано, що ознаками надтексту конфлікту є: спільна тематична основа, змістова цілісність, рухливі межі, мовна єдність; також він виступає як стабільне, відкрите, високоваріативне й універсальне утворення. Звернуто увагу на те, що існування колективної ментальної свідомості — важлива умова існування надтексту конфлікту. Відзначено, що надтекст конфлікту передається у вигляді значної кількості текстів, кожен з яких відтворює певні моделі мовної поведінки осіб на всіх стадіях перебігу міжособистісного конфлікту.

Ключові слова: надтекст, ознаки надтексту, міжособистісний конфлікт, мовний конфлікт, ментальна інформація.

Розвиток лінгвістики в останні роки визначає ідея взаємозв'язку знань про мову зі знаннями про людину, завдяки чому актуальними стають не тільки роботи, присвячені явищу тексту, але й дослідження надтексту як феномена культури, в якому відтворюються всі мовні реалії та ментальна інформація. Вивчення надтексту виступає одним із важливих напрямків сучасної антропоцентричної лінгвістики, дозволяє розглядати факти мови у зв'язку з культурою її носіїв, сприяє усвідомленню людиною характерних ознак її нації.

У 60-х роках минулого століття Ю. Лотман, осмислюючи поняття «текст», акцентував увагу на його сприйнятті та розумінні як одиниці комунікативного та рецептивного ряду, порушуючи питання вже не про тип тексту, а про його обсяг, про можливі зрушення просторових кордонів. Говорячи про прозорість текстових меж, нау-

ковець доходить висновку про появу у просторі культури *тексту-коду*, який «може бути усвідомлений і виявлений як ідеальний зразок», причому в кожному випадку це не абстрактний набір правил для його побудови, а «організована структура знаків, наділена всіма ознаками текстової реальності» [8: 426]. В українському мовознавстві під текстом розуміють особливу лінгвістичну одиницю, яка характеризується зв'язністю та цілісністю, структурною організованістю, завершеністю, виступає як інструмент і продукт пізнавально-комунікативної діяльності людини, що протікає у процесі відображення дійсності суб'єктом пізнання [4: 745-746]. Сучасне вивчення тексту в контексті не лише лінгвістики дозволяє суттєво поглибити знання про цей об'єкт. Текст розглядають не тільки як одиницю мови, а як широке філософське поняття. І. Ільїн зазначає, що «все стали розглядати як текст: літературу, культуру, суспільство, історію та навіть саму людину» [5: 225].

Концептуальні ознаки, властиві поняттю «текст», цілком відповідні поняттю «надтекст», адже його внутрішня форма, актуалізована префіксом *над*, що визначає перевищення міри, межі його властивостей, дозволяє говорити про надтекст як про цілісну інформаційну єдність, структурними елементами якої є тексти, об'єднані на тематичній основі. Оскільки теорія надтексту ще не склалася та в науці відсутнє єдине розуміння його сутності, остільки питання про типологію надтекстових утворень у філології нині хіба що тільки ставиться. Визначення сутності надтексту (рос. *сверхтекст*) у лінгвістиці пов'язують із публікацією 1994 року роботи Н. Купіної та Г. Бітенської «Сверхтекст и его разновидности», в якій авторки пояснюють це явище як особливе «культурно-системне мовне утворення». Під надтекстом запропоновано розуміти сукупність висловлень, обмежену темпорально та локально, об'єднану змістовно і структурно, що характеризується цілісною модальною установкою, певними позиціями адресанта й адресата, з особливими критеріями нормального й аномального» [7: 215]. Позначуване утворення науковці зближують, у різних площинах, із поняттями «гіпертекст» (А. Загнітко, Є. Карпіловська) [3; 6]), «Х-текст» (Т. Ніколаєва) [12], «супертекст» (М. Наумова) [11], «інтертекст» (С. Гатальська) [1].

Дослідники ще не дійшли єдиної думки щодо основних ознак надтексту та не дали вичерпного визначення цього культурно-мовного феномену. Наявні тлумачення умовно стосуються однієї з двох груп: в одних указано, що розвиток надтексту більшою мірою визначає його внутрішня логіка, ніж воля авторів (Н. Медніс, В. Тюпа). Іншим характерне ширше розуміння його сутності, при якому підкреслено залежність формування надтексту від усвідомленого автором вектора: науковці називають надтекстом не тільки системи текстів, що характеризуються єдиною модальною установкою, смисловою та мовною цілісністю, але й сукупність текстів, створених, наприклад, одним автором протягом життя, у певний період творчості або на певну тему (Н. Купіна, В. Топоров). Також суперечливим є визнання темпораль-

ної та локальної обмеженості надтексту. Одні науковці підкреслюють цю властивість (Г. Бітенська, Н. Купіна). Інші стверджують, що надтекст є незамкненою єдністю, динамічною системою, яка здатна розвиватися, поповнюючись новими складниками (О. Лошаков, О. Шурупова) [16: 226]. Існують різні погляди щодо ознак надтексту (О. Лошаков [9: 194-214], Н. Медніс [10: 5-6], В. Топоров [14: 259-367]). Тому проблема концептуальної сутності надтексту конфлікту, розгляд механізмів його функціонування, опис процесів, що забезпечують внутрішню єдність, мають **актуальний** характер для сучасного українського мовознавства.

Мета статті — окреслити ознаки надтексту українськомовного міжособистісного конфлікту. **Основною джерельною базою** виступають конфліктно марковані тексти, що характеризуються єдністю форми і змісту, зв'язністю, завершеністю та забезпечують реалізацію мовцями їхніх конфліктних цілей. У центрі уваги — діалоги, репродуковані в текстах різних стилів (розмовний, публіцистичний, художній, діловий). Предметом уваги також стають когнітивні структури (знання про людське буття) як джерело мовного конфлікту. Обсяг мовного матеріалу, на основі якого зроблено висновки, близько 400 текстових фрагментів.

Структурна організованість тексту, його системність, відтворюваність дають лінгвістам підставу говорити про існування текстових парадигм. Наприклад, А. Загнітко висловлює думку про наявність трьох парадигм, у які входить художній текст: жанрової, функціонально-стильової та індивідуально-авторської [4: 766]. Намір зрозуміти сутність надтексту нашої мови на думку про можливість виділення *ментальної парадигми*, тобто можна говорити про *об'єднання текстів, що виявляють ментальний код*, зазвичай, пов'язаний із соціально-психологічними явищами, що є проявами духовного світу людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури. Менталітет має загальнолюдське значення, а от ментальність орієнтує індивідуума *на відповідну поведінку, цінності* та має *світоглядно-практичний характер*. Ментальність відкривається в орієнтації особи на певне світосприйняття зі своєю системою морально-етичних, естетичних, прагматичних вимог, норм, цінностей; із апробованими принципами взаємин між людьми, з «доведеним до автоматизму» ставленням до релігії, культури, природи, простору, часу, праці, побуту, дозвілля [2: 124]. Усі ці складники народного буття виявляються в мові, яка є *формою існування та передачі ментальної інформації*.

Ментальність — це універсальний рівень індивідуальної та колективної свідомості. *Існування колективної ментальної свідомості* — умова існування надтексту. Тому логічно, що для надтексту характерний *колективний автор*. Надтекст складається з деякої кількості практичних варіантів текстів, кожен з яких, більшою чи меншою мірою, відтворює певні моделі мовної поведінки особи. Це утворення «орієнтує» індивідуума *на відповідні мовні дії*, які можуть реалізувати актуальну («тут і зараз») або потенційно можливу мовну діяльність людини в по-

єднанні з її *емоційним станом та поведінковими установками* (емоційний, мовний і поведінковий компоненти становлять структуру ментальності). Загальна картина світу «дозволяє» надтексту реалізувати необхідні буттєві «змісти» та цілі людини, серед яких — мовний конфлікт. Отже, *надтекст міжособистісного конфлікту — це система текстів, яка виявляє ментальну «норму реакції», пов'язану зі сприйняттям нацією конфлікту як явища, мовної взаємодії осіб у ньому та соціально-психологічних складових, що його супроводжують; яка надає особі можливості для планування та реалізації змістових і ситуативних «ліній» перебігу конфлікту.*

Надтекст міжособистісного конфлікту не передбачає наявності лише текстів, що є реалізацією кооперативних тактик осіб, як і не включає тільки тексти, що відображають конфронтацію. Його не можна сприймати як цілковите відтворення категорій «добро» чи «зло» в конфлікті. Надтекст міжособистісного конфлікту є безпристрасним «дзеркалом», яке відбиває ментальний код нації у всій його можливій нещадності або доброзичливості, адже історично формується членами спільноти відповідно до їхніх установок щодо цього явища. Він проявляє ментальну «норму реакції», «дозвільний простір» ступеня впливу на опонента в конфлікті; «розпізнає та пропонує» ті мовні резерви, які відповідають стадіям його перебігу. Він може мінятися з часом, виключаючи тексти, що стають неактуальними, та додає ті, які відповідають новим реаліям (напр., поява інтерактивних текстів).

Враховуючи роботи названих вище науковців, уточнюючи та доповнюючи їхні доробки, бачимо такими *ознаки надтексту міжособистісного конфлікту*:

1) наявність *тематичного центру*, «основи», що є сукупністю текстів, у яких репрезентовано поведінку осіб у мовному конфлікті різними засобами мови. Цим текстам властива певна концептуально-семантична основа, важливий культурний код, згідно з яким вони відтворюють важливий буттєвий факт — конфлікт. Такі тексти, з одного боку, є самодостатніми, адже виступають формою існування та передачі інформації про перебіг мовного конфлікту незалежно від його причин, умов, стадії, поведінки учасників та ін. З іншого — ці тексти інтегруються в надтекст лише за умови їхньої тематичної відповідності. У надтексті вони формують внутрішній простір, виявляючись різнорідними за обсягом, функціональним стилем, жанром, індивідуально-авторським представленням ситуації, але всі тексти є незмінно *однорідними тематично*. Ця обставина не дозволяє текстам «розсипатися, розлетітися й осісти в рамках інших надтекстів» [10: 2], вона з'єднує їх навколо спільної «основи»;

2) відносно *стабільна система* надтексту, який складається з текстів, що не лише виступають репрезентантами конфлікту, але й визначають закони його формування, напрями розвитку. Стабільність надтексту передбачає наявність у його текстах знаків мови, які «відобра-

жають» ментальні «норми реакції» в конфлікті з різними моделями мовної поведінки сторін. Звичайно, гетерогенність текстів призводить до їх неконгруентності між собою, інколи навіть повної відмінності (при різних мовленнєвих тактиках), але при тому вони обов'язково мають спільну «площину» з надтекстом, адже мовні конфлікти розвиваються за одними законами, хоча й за різними сценаріями. Звідси — складність, яку відчують більшість мовців на стадії власне конфлікту та при його завершенні. Важко пояснити, чому людина в конфліктах, зазвичай, удається до одних і тих самих мовних дій, але чомусь при тому хоче отримати різні результати.

Стабільність надтексту конфлікту відображається і в його структурі. Він має *центр* — це сукупність текстів, які є найбільш репрезентативними щодо мовного конфлікту, вони реалізують продуктивні і прийнятні для соціуму моделі поведінки та «норми реакції» в ньому; та «*віддалену*» *зону* — тексти, що є ситуативним, не частотним, темпорально, локально чи адресно обмеженим втіленням мовних дій особи в конфлікті (напр., поєднання мовних і позамовних дій щодо опонента). Унікальність надтексту — в його здатності «виявляти», «залучати» у своє поле й «утримувати» тексти, що відповідають його системі. Ці тексти стають сегментами системи, за якими вона визначається, а надтекст «гарантує» існування кожного тексту в ньому;

3) *змістова цілісність*, яка з'являється завдяки взаємодії кожного з текстів надтексту з позатекстовою реальністю. Як цілісна єдність надтекст конфлікту представлений текстами, які, по-перше, передають мовні дії осіб на різних стадіях перебігу конфлікту з використанням різних конфронтаційних тактик, із різними формами його завершення. По-друге, тексти тісно пов'язані з соціально значущою реальністю, адже емоційні стани, що супроводжують мовний конфлікт, як і поведінка людей, що «фіксує» ментальні установки, є об'єктивними проявами конфлікту. По-третє, надтекст виступає як цілісно-змістова єдність через проекцію на тексти, що до нього входять, особистості конфліктанта. «Життєвість» надтексту визначається тим етичним, творчим, світоглядним, науковим, історичним, релігійним та ін. «багажем», який зафіксовано мовною практикою осіб в окремих текстах. Завдяки запасу таких відомостей надтекст стає способом збагачення життєвого досвіду людей, навіть «цінності» конфлікту. «Ідеологія» надтексту створюється під впливом актуалізованих знань про «життєвість» його текстів, які виступають емоційно-ціннісним фоном, своєрідною модальною «межею», що надає цілісності надтекстовій конструкції, прагматичної і смислової єдності. Саме ці життєві знання виступають об'єктивною основою для визначення смислу кожного тексту, для з'ясування його змістової цілісності, розкриття ціннісно-змістових орієнтирів інтерпретації стратегій і тактик учасників конфлікту.

Надтекст конфлікту сприймається як цілісна структура не лише через його змістову «обов'язковість», але й тому, що він виявляється

актуалізованим у процесі осмислення мовної семантики *фрагментом культури*. Він має свій змістовий як етичний «негатив» (жорстокість, підлість, брехливість, зарозумілість, пиха та ін. щодо опонента), так і етичний «позитив» (чесність, щирість, порядність, самоповага, поступливість тощо). Лексичні, фразеологічні, граматичні резерви мови, стилістичні прийоми, що стають ключовими та багаторазово використовуваними в різних текстах, співвідносяться з етичною сферою, роблячи важливим *уявлення мовців про те, що не можна*: критично оцінювати опонента, словесно ображати, принижувати, висловлювати багато претензій, переходити «на особистості», обманювати, применшувати заслуги опонента та перебільшувати свою значущість, демонструвати свою перевагу, говорити зверхньо, підвищувати голос, дратуватися, кричати, занадто різко виявляти емоції, ігнорувати та не слухати опонента, зачіпати його «больові точки»; «заганяти в кут» опонента своїми звинуваченнями, запитаннями, претензіями, наказами тощо; перекладати на нього відповідальність за суперечку, вживати конфліктогени та відповідати конфліктогеном на конфліктоген; «розширювати» предмет конфлікту, накопичуючи претензії до опонента; ставити ультиматуми, залякувати, погрожувати, провокувати; відмовлятися від розмови з опонентом, від відповіді на його запитання, від пояснення своїх слів, дій, мотивів, цілей; завжди поступатися, погоджуватися зі словами, діями опонента. Або *можна (навіть необхідно)*: робити все можливе, щоб не вступати в конфліктний діалог; домагатися від опонента виразного формулювання суті його претензій, чітко висловлювати свою позицію, триматися на рівних із опонентом, зберігати самоконтроль і стриманість у висловлюваннях; визначати межі: говорити, що конкретно треба робити, щоб розв'язати цей конфлікт і не викликати його повторення; міняти мовленнєві тактики, вміти «переключатися» на інші теми, робити більше доброзичливих мовних (похвала, комплімент, жарт) і немовних (усмішка, схвальні рухи) посилянь, вибачатися, говорити про свої помилки та про бажання йти на компроміс, бачити багатоваріантність мовних шляхів завершення конфлікту; замовкнути першим, адже для конфлікту потрібні двоє;

4) *синхронічність* надтексту — це здатність події мовного конфлікту в зовнішньому світі значною мірою збігатися з психологічним станом людини (термін, ідея запропоновані К. Юнгом). У синхронічно представленому полі надтексту поєднуються два чинники. По-перше, несвідомий образ конфлікту та його «зміст» входить у свідомість особи безпосередньо або опосередковано. По-друге, об'єктивна конфліктна ситуація здатна збігатися з цим «змістом». Суб'єкт фіксує збіг несвідомого образу з об'єктивною ситуацією й аналізує, як відбувся цей збіг. Такий процес з'єднується з певним психологічним станом людини. А оскільки образи та ситуації бувають різні, то і психологічні стани особи при збігу відмінні. Коли мовець фіксує вже відомий, повторюваний збіг, то не виражає розгубленості, а відкрито послуговується усвідомленими ра-

ніше «змістами». Завдяки такому штриху надтекст конфлікту отримує можливість «впливати» на сприйняття та «перетворення» індивідуумом позатекстової реалії відповідно до його психологічного стану;

5) *мовна спільність* — це необхідна умова існування надтексту. Вона складається завдяки взаємозв'язку конкретного тексту з буттєвими реаліями, що закріплені та відтворені в тексті можливостями мови. Наприклад, В. Топоров зараховує до таких реалій систему культурних образів, способи вираження граничності, простору та часу, прізвища, імена, числа, елементи метаопису, єдиний лексико-понятійний словник, мотиви [14: 261]. Мовний компонент у його структурі — це знання про реалії, про ситуації життєдіяльності, які є результатом набуття індивідуумами життєвого досвіду, що об'єктивується завдяки резервам мови. Цей процес не є однозначним і простим. Кожен текст відтворює особливий результат відбиття у свідомості мовця «картини» конкретного конфлікту. Логічно, що в текстах окремих мовців певні реалії представлено по-різному, якісь із них нівелюються, інші послаблюються або набувають додаткових акцентів. Але перед особою завжди постає питання про план вираження мовного конфлікту, тобто про те, що «переводить» позатекстову реальність — конфлікт — у текст. Різноманітність текстів конфлікту відкриває перспективу для мовного розмаїття всього надтексту.

Енергетичну цілісність надтексту забезпечує *сила взаємозв'язку* мовного та позамовного планів, коли особа може користуватися «готовими» мовними знаками для планування та реалізації змістових «ліній» будь-якого конфлікту. Ці моделі включають *узувальні мовні елементи* (лексичні, морфологічні маркери, «кліше», «штампи», вже сформовані синтаксичні «блоки» [Там само]), що відображають перебіг конфлікту й однозначно сприймаються в суспільстві як конфліктогени. Але надтекст також передбачає *конфліктну мовну творчість*. Непередбачуваність проблемних інтерперсональних контактів стимулює людину до змін у вже наявному тексті, до імпровізації як необхідної і швидкої реакції, до особистісної орієнтації в ситуації, що змінилася, до знаходження нових аргументів для опонента. Творчий позитивний підхід до конфлікту дозволяє перетворювати проблеми в нові можливості (конфлікт переводиться з деструктивної області в конструктивне русло), при цьому отримуючи максимальну вигоду (це питання гармонізації спілкування). Негативний творчий підхід відкриває шляхи для «вишуканих» образ опонента, включає до конфліктогенів знаки мови, що виступають такими ситуативно, проявляючись як оцінні мовні маркери, необхідні особі для конкретного адресата або ситуації.

Залежно від наявності/відсутності конфліктогенів, можна виокремити тексти, що *включають* чи *не включають мовні конфліктогени*. Ці «саботажники» спілкування налаштовують осіб на гостріше протистояння та роблять мовлення агресивнішим. Міру їхньої продуктивності визначає функціонально-стилістична належність тексту (пор.: конфліктно маркований комунікативний акт у тексті розмовного стилю,

який нерідко включає образи, грубу критику, брехню, лайку, та в публіцистичному чи діловому стилях, де прагнення до переваги над опонентом приховане, неявне, звідси більш «делікатні» форми конфліктогенів).

Особливості виявлення мовної поведінки осіб у конфлікті визначають багатовекторність текстів, адже особи послуговуються тактиками, що забезпечують різні комунікативні конфліктні цілі та відповідають певній стадії і фазі перебігу суперечки. Виділяються три *моделі мовної поведінки осіб*:

1) модель 1 — це мовна поведінка осіб, яка «сформована» *інсептивною* частиною тексту з установкою на початок конфлікту, до якої «додається» *локальна* частина тексту з установкою на можливість припинити боротьбу. Результат — мовний конфлікт стає реальністю, але може бути швидко завершеним;

2) модель 2 — це мовна поведінка осіб за моделлю 1, але цей сценарій виявляється нерезультативним, через що до нього додається *експансивна* частина тексту з установкою на непередбачуваний розвиток конфлікту. Результат — можливість знайти компроміс втрачено, мовний конфлікт досягає ескалації.

Для фази ескалації характерні мовні «впливи» на опонента:

а) «звуження» когнітивної сфери мовців, зростання їхнього емоційного напруження, що призводить до «примітивізації» мовної взаємодії (реалізується неускладненими, непоширеними, неповними, односкладними структурами; окличними і питальними реченнями; парцельованими, обірваними реченнями; повтором, еквівалентами речень);

б) неадекватне сприйняття опонента, що призводить до негативізму в реакції на нього (детермінується негативними оцінками, на мовному рівні реалізується негативно-оцінними знаками мови — лексичними, фразеологічними; порушеннями правил увічливості, морфологічними засобами вираження категорії оцінки);

в) розширення зони конфлікту, через що в тексті можуть з'явитися:

— акції сторін, які нібито не пов'язані зі змістом суперечки, відірвані від явної причини конфлікту. Якщо раніше конфліктанти мали розбіжності, що не вирішувалися, то зона їхньої взаємодії може суб'єктивно розширюватися, тому такі акції мають вихід на попередні «законсервовані» теми;

— акції сторін, які свідчать про тематичний відхід від початкового предмета конфлікту, коли у процесі протистояння сторони так «захоплені» власною конфліктною поведінкою, що забувають про причину суперечки і свої комунікативні конфліктні цілі;

г) акції «третіх осіб», які втручаються в перебіг конфлікту та змінюють його;

3) модель 3 — це мовна поведінка осіб за моделлю 2, до якої додається *апогейна* складова експансивної частини тексту з установкою на

найвищий ступінь розвитку конфлікту — жорсткі позамовні впливи. Результат — мовний конфлікт набуває форми «війни» із застосуванням усіх можливих засобів, вихід із нього надзвичайно ускладнений.

Спосіб існування мовного конфлікту підводить нас до висновку про його *дворівневу будову*: 1) перший рівень визначає причини та результат конфліктної взаємодії осіб; 2) другий — це *одиниці різних рівнів мови, які дають можливість особі для реалізації певних ситуативно необхідних мовленнєвих тактик*. Перший рівень є універсалиєю для аналізу міжособистісного конфлікту в будь-якому аспекті (психологічному, соціологічному, юридичному, історичному, медичному, філософському, культурологічному, військовому та ін.), він є статичним, адже образ конфлікту в осіб вже сформовано на передконфліктній стадії, а поява нових відомостей про об'єкт суперечки або виникнення додаткових умов перебігу — це вже нові причини конфлікту, його інше «життя». Другий — це динамічна сфера, *парадигма мовних знаків*, яка є предметом саме мовознавчого дослідження;

б) *відкритість* кордонів надтексту: в ньому складно виявити «початок» і зовсім не проглядається «кінець», він нічим не обмежений, не поставлений у жодні рамки, окрім ментальної «норми реакції», яка встановлюється колективною свідомістю народу в певний період свого культурного розвитку, відтак може змінюватися навіть до кардинально протилежної. Відкритість надтексту передбачає, що індивідуум не лише отримує інформацію про «норми реакції», але й засвоює їх, інтерпретує, використовує і створює «свої» тексти, що втілюють «нову» логіку, яка може з часом знайти відповідний образ нового текстуального світу, розширити сферу надтексту. Така «відкритість» лежить в основі будь-якого акту сприйняття та характеризує кожен момент пізнавального досвіду людини.

Але безмежність надтексту стає причиною проблем для його аналізу. З одного боку, надтекст конфлікту настільки «сильне утворення», що визначає безперервність змін у культурній «конфліктній пам'яті» народу, виводить на перший план загальний механізм ретрансляції з покоління в покоління інформації про найбільш оптимальні прийоми мовної поведінки, про стандартні завдання, що постають перед членами спільноти в процесі його перебігу, тобто він виступає культурно й історично значущим для соціуму явищем. Дослідження такого надтексту прояснює внутрішні тенденції національної культури, які неминуче пов'язані з процесами у світовому культурному просторі; властивості, що зумовили появу в минулому, існування в теперішньому та потенційний розвиток у майбутньому єдиної, але надзвичайно широкої парадигми текстів. З іншого — відкритість надтексту є його «слабкістю» (термін Н. Медніс), адже будь-яке дослідження в таких умовах надзвичайно ускладнюється. Відкритість кордонів надтексту конфлікту закладає безмежність трансформацій у його структурі, відтак і широту витлумачення. Внаслідок своєї об'ємності він може «розділятися» через

багатозначність у трактуванні «своїх» текстів (але не «розпадатися»), в результаті чого його ознаки послаблюються;

7) надтекст конфлікту є утворенням, що *не обмежене певним суб'єктом-творцем, стилем і жанром*, він одиниця всього текстового ресурсу культури. І це логічно, адже надтекст забезпечує репрезентацію конфлікту у всіх сферах життєдіяльності членів спільноти та для всіх її індивідумів. Такі відносини можуть виникати між текстами різних стилів і жанрів, створеними різними авторами, в різний час і з різними «темами». Необхідно визнати важливість вивчення цього явища як такого, що має серйозний вплив на розвиток стилесистеми української мови. Цей процес сприяє, з одного боку, універсалізації всього надтексту, тобто створенню його глобального стилістичного поля, а з іншого — «спеціалізації» для забезпечення мовної конфліктної поведінки осіб відповідно з певним стилем чи жанром мови.

Залежно від виду комунікативної «рамки», тобто з погляду категорій адресанта й адресата, вирізняють авторські та неавторські надтексти. Для надтексту міжособистісного конфлікту актуальним є лише виділення *авторських* текстів, адже міжособистісний конфлікт завжди має сторони взаємодії, в нього безумовно існують «творці». Водночас, у текстах, що до нього входять, особливо значимим вважаємо фактор адресата у плані призначення реплік адресанта *знайомому* або *незнайомому* його типу. Звідси наявність текстів, які відображають міжособистісний конфлікт із *знеособленими стосунками* (офіційними чи неофіційними), коли адресат сприймається не як особистість, а як незнайомий суб'єкт, з яким мовцеві доводиться конфліктувати; й *особистісно орієнтовані*, спрямовані на відомого (в тій чи тій мірі) суб'єкта;

8) можливість включення до надтексту конфлікту текстів, що мають *усну та письмову форми репрезентативності*. В останні роки в центрі уваги науковців при спробах опису надтекстів частіше виявляється його розуміння в широкому сенсі — як свідомо організованого результату культурно-мовного процесу, та у вулчому — як письмове джерело та як мовленнєва діяльність;

9) *високоваріативний характер* є особливою ознакою надтексту. Знання мовцем відносно зрозумілого для нього кола текстів «про мовний конфлікт» визначають можливі тенденції його розвитку. Структура надтексту «центр → віддалена зона» дозволяє адресанту з цієї сукупності текстів обрати той, що буде відповідати його потребам і допускає *виключення, заміну* одних текстів іншими або *заміщення* певних частин тексту. Можливість видозміни окремої частини тексту чи його заміна робить надтекст конфлікту високоваріативним феноменом.

Скориставшись просторовою аналогією Р. ді Бартіні (автора теорії про тривимірний час) для пояснення високоваріативного характеру надтексту конфлікту, цю ознаку розуміємо так. По-перше, «стріла часу» — це пряма. Людина «йде» в конфлікті від минулого до майбутнього, адже умовою його перебігу є час (тривалість і частота конфлікту,

період участі в ньому кожної зі сторін, період кожного його етапу та ін.), хоча «висвітлює» у своїй свідомості поточний момент — теперішнє. Але це не означає, що особа забуває про те, що залишилося в минулому. Зазвичай, у пам'яті зберігаються ті знаки мови, які стали маркерами конфлікту, викликали негативні емоції, змусили самому виявити як вербальну, так, можливо, й невербальну агресію. Вони є, хоча в силу свого сприйняття людина в цей момент їх вже «не бачить» і «не чує». Вони стають особистісним знанням індивідууму про мовний конфлікт (*Що говорив я? Що говорив опонент? На які слова образився я? На які слова образився опонент?* тощо). Завдяки «відповідям» на такі запитання формується особистий конфліктний досвід мовця. По-друге, опонентами можуть бути різні люди, тож особа має не один, а багато «досвідів», що з'явилися залежно від кількості конфліктних ситуацій, в яких вона брала участь. Тому мовець обирає різні «дороги», сформовані в різні «часи» його життя. Це другий часовий вимір, який складається зі значного числа паралельних «доріг». Третя складова — це «обсяг» мовних знаків, що використовує мовець. Знову людина відповідає собі на запитання: *Які резерви мови я можу / не можу (доречно / недоречно) та в якому обсязі використати в конфлікті щодо цієї особи? Куди приведе така «дорога»?* Людина в конфлікті «кружляє» тривимірним простором, переміщається у всіх трьох вісях часу, послуговуючись різними текстами і змінюючи їх відповідно до сфери, виду, умов, причин суперечки, власних стратегій і тактик.

Варіативність надтексту також виявляється завдяки текстам, у яких репрезентовано можливість людини *не робити* «тут і зараз» вибір, відмовитися від певної «дороги» чи реалізувати своє рішення про *тимчасове припинення взаємодії з опонентом*. Також можна говорити ще про один варіант, коли особа *не визначилася щодо свого подальшого мовного «руху»* в конфлікті. Текст, що відповідає такій невизначеності, може з'явитися, коли особа не знайома з опонентом або не знає, яка це людина, через що не має будь-якого досвіду спілкування з нею, або коли опиняється в непередбачуваній, незрозумілій конфліктній ситуації. Відсутність знань про простір «дороги», що позаду, зумовлює «нульову» пам'ять особи, ніби розриваючи рух «стріли часу», роблячи його неповноцінним. Тоді мовець потрапляє в ситуацію «невизначеність», але тимчасово, адже комунікація передбачає реакцію на співрозмовника. Виходом із цих умов є відновлення особою в пам'яті досвіду мовної взаємодії з іншими особами, ймовірно, на основі схожості психологічного типу опонента, його схильності до конфліктної поведінки, соціальної ролі чи статусу, статі, віку тощо;

10) *універсальність*, яка стає актуальною у зв'язку з посиленням у суспільстві інтересу до інформаційних технологій. Ця ознака виявляється завдяки можливості надтексту включати тексти, які також є репрезентантами конфлікту у віртуальному просторі, де існує перспектива взаємного зв'язку між особами на різних рівнях інтерактивності.

В інтернеті одним із учасників взаємодії є людина, яка, користуючись його ресурсами, може спілкуватися з іншими людьми (електронна пошта, ICQ, web-форум та ін.). Сучасний інтернет робить самодостатнім розум людини, але не враховує її почуття. Індивідуум ніби має контакт із іншою особою, однак нерідко залишається сам на сам лише з системою особливих символів на екрані. У плані такого зв'язку особа перебуває в досить специфічному світі, який є результатом її віртуальної діяльності. Але при тому вона виявляється дезорієнтованою у звичайному світі. Руйнування логічної концепції розуміння дійсності призводить до того, що особа сприймає певні життєві реалії (зокрема й міжособистісний конфлікт) уривчасто, без опори на вже наявні знання.

Розвиток інформаційних технологій робить помітним нові можливості мови, формуючи у свідомості людини нові «установки» та «норми реакції», обумовлюючи нові «правила» мовної поведінки. Комп'ютерна ера спонукає до переосмислення принципів подання і сприйняття інформації, а комп'ютер «змушує» людину до створення текстів, що є результатом поєднання різнорідних інтерактивних рівнів. Усе відоме індивідууму про слово виявляється зміненим, що відкриває нові шляхи самореалізації, і не завжди позитивні. Через це проблемою стає не так слово в конфлікті, як людина, яка здатна збільшити його інтенсивність на певних рівнях інтерактивності. Відтак до надтексту включаються тексти, що є:

а) результатом *одночасної (on-line) діалогової взаємодії*, коли в інтерактивному просторі відбувається швидкий (в усній або письмовій формі) обмін конфліктними акціями → реакціями осіб;

б) результатом *відтермінованої (off-line) діалогової взаємодії*, коли в інтерактивному просторі відбувається обмін конфліктними акціями → реакціями, де повідомлення-реакція адресата пов'язане з попередньою акцією адресанта, але ця реакція є відповіддю «із запізненням», через деякий час.

Як перший, так і другий вид є наслідком комунікаційної взаємодії осіб і можливий через спеціальні інтернет-ресурси (серед найпопулярніших — Facebook, Google+, ICQ, Skype, Twitter, Yahoo, Однокласники, ВКонтакте). Сфера таких мовних конфліктів, як і їхні причини, образи, стратегії, мовленнєві тактики, мовні конфліктогени нічим не відрізняються від тих, які було зафіксовано за межами віртуального простору, але існують і деякі відмінності. По-перше, неможливі або ускладнені певні умови перебігу конфлікту: просторові, часові, соціально-психологічні. Нереальність використання низки поведінкових тактик (фізичний вплив, нанесення тілесних ушкоджень, блокування чужої діяльності, заподіяння болю) змушує опонентів вдаватися до більш агресивних мовленнєвих тактик для захисту власної позиції, тому такі тексти нерідко включають негативно-оцінну лексику. По-друге, тексти можуть відображати перебіг конфлікту між людьми, які ніколи особисто не бачили одне одного (напр., в ресурсах Facebook, Однокласники, ВКонтакте).

такте можна будь-кому надіслати будь-яке повідомлення, зокрема й некоректне, що може викликати відповідну негативну реакцію). По-третє, тексти, якими користувачі обмінюються через інтернет, нерідко включають емотикони, що допомагають особі проявити «креативність» в умовах обмеженої цифрової комунікації. Також інформаційні технології дозволяють доповнювати тексти фото, малюнками, умовними зображеннями, що є хоч і неприродним, але логічним для комп'ютерної ери «внесенням» до тексту.

Як бачимо, у процесі міжособистісної конфліктної діяльності відбувається розрізнення та конституювання самої людської особистості; відкривається реальність як уже здійсненої комунікативної дії, так і її потенційна актуальність; мовне спілкування інтенсифікує саморозуміння його учасниками національної культури, роздуми про значущі «змісти» та цілі у сфері людського буття, усвідомлення своєрідних рис нації. Все різноманіття текстів формує як для кожного індивідууму, так і для національної спільноти *загальну «схему» надтексту*, тобто інформацію про позиціонування адресанта й адресата в мовному конфлікті залежно від можливостей його продовження, способів впливу на опонента. При тому надтекст виступає щодо кожного індивідуума не просто як «носій» колективного знання, але й як «помічник» у його прагненні бути членом спільноти, котрий хоче гармонізувати своє спілкування.

Текст конфлікту *багатозмістовий*, тому є ще одне питання, на яке варто звернути увагу, — його транстекстуальний характер, який розглядаємо не лише як зв'язок з іншими текстами, але й, «через них», з іншими надтекстами, адже кордони надтекстів нерідко взаємопроникненні. Конфліктні тексти вповні *можуть належати одночасно різним надтекстам*. Якщо власне авторські надтексти є об'єднанням текстів одного або декількох авторів, то конфліктний текст одночасно є елементом *надтексту конфлікту* та *авторського надтексту*. Типовими зразками колективно-авторських надтекстів є надтексти-журнали, надтексти-газети, надтексти-збірники, де їхня цілісність визначена світоглядною позицією колективного автора, редакції. Тож конфліктний текст одночасно є елементом *надтексту конфлікту* та *надтексту журналу, газети* чи *збірки*. Авторські метанадтексти є цілісними об'єднаннями «вторинних» текстів, створюваних на основі первинних. До них належать наукові роботи, присвячені різноаспектному вивченню творчого надбання того чи того письменника, групи письменників, мови творів, стилістичних прийомів авторів та ін. [про це: 8: 205]. Тоді текст конфлікту одночасно може бути елементом *надтексту конфлікту* та певного *метанадтексту*. Якщо надтексти можуть кваліфікуватися на основі критерію спільності ознак стильової, родової, жанрової належності, то конфліктні тексти одночасно є елементом *надтексту конфлікту* та *надтексту певного стилю, жанру, літературного роду* тощо.

Отже, в результаті вищенаведеного аналізу надтексту міжособистісного конфлікту можна зробити такі висновки: він має єдину тематичну

основу, змістову цілісність, рухливі межі, мовну спільність; це стабільне, відкрите, високоваріативне й універсальне утворення, що виступає носієм колективного знання про можливості, норми, звичаї поведінки індивідуумів у конфлікті. Думаємо, що порушене питання заслуговує на подальшу увагу та може мати **перспективи** наукових розвідок. Зокрема, з'являються сприятливі умови для виявлення відмінностей українськомовної репрезентації інших видів конфліктів. Дослідникам ще належить визначитися і з проблемою, чи передбачають інші види конфліктів належність до інших надтекстів, чи є тими самими критерії їх виділення та яка типологія текстів у структурі цих надтекстів конфліктів.

1. *Гатальська С.М.* Філософія культури : підручник для студ. вищих навч. закл. — К. : Либідь, 2005. — С. 298–312.
2. *Додонов Р.А.* Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов : [монография]. — Запорожье : Р/А «Тандем-У», 1999. — 264 с.
3. *Загнітко А.* Структура і функції гіпертексту: статус і позиційні параметри комунікантів // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка* / ред. А. Загнітко. — Донецьк, 2009. — Т. 26. Мовознавство. — С. 157–174.
4. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : [сучас. вітчизн. посіб.]. — Донецьк : БАО, 2011. — 991 с.
5. *Ильин И.П.* Постмодернизм : словарь терминов — М. : ИНИОН РАН; INTRADA, 2001. — 384 с.
6. *Карпіловська Є.А.* Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : підручник. — Донецьк : Юго-Восток, 2006. — 188 с.
7. *Купина Н.А., Битенская Г.В.* Сверхтекст и его разновидности // *Человек — Текст — Культура*. — Екатеринбург : ИРРО, 1994. — С. 214–233.
8. *Лотман Ю.М.* Об искусстве: Структура художественного текста. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Статьи. Заметки. Выступления (1962–1993). — СПб. : Искусство-СПб, 2005. — 704 с.
9. *Лошаков А.Г.* Сверхтекст как словесно-концептуальный феномен : монография. — Архангельск : Поморский ун-т, 2007. — 344 с.
10. *Меднис Н.Е.* Феномен сверхтекста // URL: <http://pochit.ru/literatura/8359/index.html>.
11. *Наумова М.Ю.* Нові медіа та традиційні ЗМІ: моделі співіснування // *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* / відп. ред. Б.А. Головки. — К. : Фенікс, 2011. — № 13. — С. 86–92.
12. *Николаева Т.М.* «Московский текст» в переписке Пушкина // *Лотмановский сборник*. — М., 1997. — № 2. — С. 577–590.
13. *Титаренко М.* Новочасна журналістика в контексті синергетики або В пошуках унікального «надлишку» // URL: http://lnu.edu.ua/mediaeco/merreg_zmi/tytarenko_nadl.htm.
14. *Топоров В.Н.* Петербург и «Петербургский текст русской литературы» // *Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического : избранное*. — М. : Прогресс; Культура, 1995. — С. 259–367.
15. *Тюпа В.И.* Фрагменты Петербургского интертекста // *Анализ художественного текста*. — М. : «Академия», 2006. — С. 264–272.
16. *Шурупова О.С.* К вопросу о сверхтексте // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. — 2012. — №7 (18). Ч. 1. — С. 225–227.

Статтю отримано 14.10.2014

Liudmila Bilokonenko

Dnipropetrovsk

THE SIGNS OF OVERTEXT OF INTERPERSONAL CONFLICT

The article examines the signs of overtext of interpersonal conflict. It was indicated that features of overtext in the conflict are: similar theme, content integrity, moving borders, linguistic unity; it is a stable, opened, high variation, and universal formation. It is pointed out that the existence of a collective mental consciousness is an essential condition for the existence of overtext of conflict. It is noted that overtext of conflict presented throughout a significant number of texts, each of which reflect certain models of linguistic behavior of people at all stages in the course of interpersonal conflict.

Key words: overtext, signs of overtext, interpersonal conflict, language conflict, mental information.

Мовна мозаїка

ІЛЛЕ ЧИ ІЛЛЕ В КЛИЧНОМУ ВІДМІНКУ?

Із 90-х років ХХ ст. чинний “Український правопис” для чоловічого імені *Ілля* подає форму кличного відмінка *Ілле*. Лише 2012 року в цьому правописі (§ 103) у відмінковій парадигмі іменника *Ілля* з’явилася форма кличного відмінка *Ілле*, хоч у § 47, де коментують правопис закінчень кличного відмінка іменників І відміни, рекомендують уживати його із закінченням **-е**, тобто як *Ілле*. Логічно постало питання: “У якій формі кличного відмінка треба вживати ім’я *Ілля*?”. Щоб прально відповісти на це питання, потрібно з’ясувати, як воно утворилося історично. Давня форма *Ілія* ([l’ijá]) зазнала історичних фонетичних змін (редукції голосного переднього ряду і, асиміляції **ј** приголосним [л’]), унаслідок яких вона набула сучасної форми *Ілля*, пор.: [l’ijá] → [l’jja] → [l’ja] → [l’l’a] → графічно *Ілля*. Таких самих фонетичних змін зазнало це ім’я і в непрямих відмінках, зокрема й у кличному:

Р. в., Д. в., М. в.: [l’ijí] → [l’jji] → [l’ji] → [l’l’i] → графічно *Іліі*.

Зн. в.: [l’ijy] → [l’jju] → [l’ju] → [l’l’y] → графічно *Ілію*.

Ор. в.: [l’ijeju] → [l’jjeju] → [l’jeju] → [l’l’ejju] → графічно *Ілією*.

Кл. в.: [l’ije] → [l’je] → [l’je] → [l’l’e] → графічно *Іліє*.

У всіх відмінкових формах іменник *Ілля*, як бачимо, мав подовжений м’який приголосний звук [л’:], м’якість якого на письмі передавали буквами **я, і, ю, є**. Зважаючи на ці історичні фонетичні зміни, ім’я *Ілля* в кличному відмінку сучасної української літературної мови повинне мати форму *Ілле*. Проте іменники першої відміни м’якої групи, основа яких мала кінцевий подовжений м’який приголосний звук (пор.: *рілля, суддя, Ілля* та ін.), зазнали вирівнювання закінчень за зразком іменників цієї ж відміни і групи, але без подовженого приголосного основи, а саме таких, як *земля, пісня* й под. Унаслідок вирівнювання в орудному та кличному відмінках усі названі іменники м’якої групи набули однакового закінчення, відповідно **-єю** (Ор. в.) та **-е** (Кл. в.), пор.: *землею, земле; піснею, пісне і ріллею, рілле; суддею, судде; Іллею, Ілле*. Саме із такими закінченнями їх кодифіковано в “Українському правописі”, а на його основі — і в граматиках та навчально-довідкових виданнях. Незважаючи на це деякі словники рекомендують форму кличного відмінка *Ілле*, див., зокрема: Нитченко Д. Український орфографічний словник. — Мельборн — Австралія, 1985. — С. 53; Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. — К. : Наук. думка, 1996. — С. 229; Бурячок А.А. Орфографічний словник української мови. — К. : Наук. думка, 2002. — С. 173; Головашук С.І. Орфографічний словник української мови. — К.; Ірпінь : Перун, 2006. — С. 460. Якщо повернути історичну форму кличного відмінка *Ілле*, тоді треба вживати також *рілле, судде*. Крім цього, в орудному відмінку потрібно буде замінити закінчення **-єю** на **-єю**, тобто вживати *Іллею, ріллею, суддею*. Затвердити ці зміни вповноважена лише Українська правописна комісія.

Отже, історична форма кличного відмінка *Ілле* після водноманітнення відмінкових закінчень усіх іменників першої відміни м’якої групи перетворилася на *Ілле*. Ця нова форма кличного відмінка чоловічого імені *Ілля* досі чинна в українській літературній мові.

Катерина Городенська